

УДК 81'366

РОЛЬ ПРЕФІКСІВ В УТВОРЕННІ ВИДОВИХ ПАР

Оксана Ванівська

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

У статті розглядаються видові протиставлення префіксальних і безпрефіксних дієслів. Дієслівні префікси не мають однозначного тлумачення щодо їх ролі, функції і значення в українській мові. Префікси у сполученні з дієсловом утворюють нову лексичну одиницю за значенням та функціонуванням. Видове протиставлення дієслів можливе і без префіксальних утворень, а тому за допомогою аналогічного префікса можуть утворюватися дієслова доконаного і недоконаного видів. Запропоноване числення видових пар може становити інтерес для контрастивної аспектології.

Ключові слова: префікс, дієслівний префікс, співвідношення, видова кореляція.

У сфері кожного мовного рівня виділяються відповідні мовні одиниці. Систему мовних одиниць можна розглядати з двох точок зору – парадигматичної і синтагматичної. Всі рівневі одиниці підлягають двом типам законів – законам парадигматики, тобто чергуванню одиниць, і законам синтагматики, тобто поєднанню одиниць. У парадигмі тотожні морфеми, що входять у різні слова, асоціюються в свідомості мовця у парадигматичні ряди, в яких морфеми співіснують.

Синтагматика являє собою закони сполучення кореневих і афіксальних морфем у слова, регулює категоріальні, семантичні і стилістичні можливості сусідства морфем у структурі слова, їх послідовність, кількість, внутрішнє, засноване на бінарності, співвідношення.

Дієслівний префікс у парадигматичному плані своїми значеннєвими співвідношеннями відрізняється високою абстракцією: на відміну від предметів (іменників), дій (дієслів), ознак (прикметників), які існують об'єктивно, оскільки співвідношення не існують об'єктивно без співвідносних об'єктів. Останні сприймаються в свідомості людини у зв'язках і відношеннях між собою. Серед відношень між численними предметами виділяються певні усталені і узагальнені типи, які повторюються і утворюють певну групу, категорію відношень, яка в системі мови отримала назву прийменник [5]. Отже, у парадигматичному аспекті прийменники і дієслівні префікси утворюють категоріальну групу різних типів співвідношень: *в- і в , ви- і ви, перед- і перед, за- і за, до- і до, від- і від, роз- і роз, з- і з* тощо.

У синтагматичному плані кожен дієслівний префікс означає конкретний тип співвідношень з послідовно різними об'єктами, які визначають зміст заданих відношень і відповідний смисл префіксального дієслова разом з суб'єктом дії і об'єктом. Прийменники позначають послідовно різні співвідносні об'єкти, послідовно різні прийменникові словосполучення.

Смисл слова як і дієслівного префікса, є похідним поняттям від його значення, його синтагматичною змістовою актуалізацією [1]. Отже, щоб досягнути можливих смислів дієслівного префікса, необхідно попередньо розглянути значення самого префікса.

Префікс (лат. *praefixus*, від *prae* – спереду та *fixus* – прикріплений, приросток) – афікс, розташований перед *коренем* або іншим *префіксом*, що приєднується до всього *слова* і виконує словотвірну, і/або граматичну функцію. Термін у латинському написанні вперше у 1889 році вжив в українському мовознавстві О. Огоновський. Префікси на відміну від суфіксів, утворюють слова на ґрунті слів, а не основ, тому вони не змінюють граматичного класу твірного слова: *слухати* – *дослухати*, тощо. В українській мові понад 100 префіксів, серед них близько 20 – запозичені. Дієслівний префікс не надає дієслову значення нової дії порівняно з тією, яку означає твірне слово, а тільки модифікує в тому чи іншому плані: *перев'язати* – зав'язати заново, повторно; *дов'язувати* – закінчувати в'язати; *нав'язувати* – в'язати згори; *поперев'язувати* – охопити дією всі або більшість її об'єктів [3, с. 483].

Дієслівний префікс як найменша зв'язана значуща одиниця лексико-семантичної системи мови розглядається нами як одиниця плану виразу з відмінними ознаками у функціонуванні. Дієслівний префікс означає конкретний результативний тип співвідношень, які наступають внаслідок дії, спрямованої на їх реалізацію між суб'єктом дії і її об'єктом.

Співвідношення виду, способів дії та семантики дієслів – нагальна проблема, вирішення якої вимагає детального дослідження кожного з аспектів і відповідно диференціації кожного з них. Способи дії пов'язують з різноманітними семантико-словотвірними групами дієслів, тісно переплітають з проблемами виду дієслова і часто їх плутають. А вид пов'язують із семантикою дієслів та їхніми префіксально-суфіксальними дериватами, що модифікують дію у її способи. Тому, співвідношення виду, способів дії і семантики дієслів вимагають в українській мові чіткого визначення та тлумачення кожного з них дослідниками.

У праці К. А. Маннінга “English Tenses and Slavic Aspects” [7] відзначено, що українська мова використовує усі свої ресурси, щоб виявити різницю між доконаним і недоконаним видами. Відмінності між ними, головним чином, за допомогою гнучкого використання префіксів і суфіксів, показують важливість і увагу до видів в українській мові і відносну байдужість до питань часу [7, с. 11]. Порівнюючи форми недоконаного виду з англійськими тривалими формами, дослідник все ж зазначає, що «... український теперішній доконаний вид – «я напишу» майже завжди вживається як майбутній доконаний. Фактично, це єдина граматична форма, що є в дієслові української мови, яка може вживатися як майбутній час (*as a Future*)» [7, с. 14]. Приклад засвідчує, що *напишу* скоріше нагадує *immediate Future*, а не майбутнє як потенційне, віртуальне: *я пишу – я напишу*.

Префікси, як зазначалось вище, не утворюють граматичних форм часу, а лише відповідні смисли похідного дієслова. Саме тут слід виділити роль префікса у творенні різних смислів залежно від значення самого префікса, а не прирівнювати його до часових (видових) форм дієслова у відповідності з власною інтерпретацією смислу префіксального дієслова.

Також, слід розглянути деякі положення В.С. Ільїна щодо ролі префіксів у творенні видових пар, оскільки підтверджується непослідовність автора у творенні видових пар префіксами, тому що категорія виду одна і не потребує різних засобів її вираження, що впливає з різних станів причетності префіксів до видових пар.

«Префікс *за-* виступає для творення безпосередніх видових пар, переважно форм доконаного виду» – *заридати* [4, с. 71]. «Префікс *на-* може служити для означення результативності дії» [4, с. 96]. Префікс *над-* не згадується серед видотвірних префіксів [4, с. 104-106]. Префікс *о-* у видових парах виступає на означення «результативності закінченої дії» [4, с. 106]. «Значення результативності закінченої дії досить часто посилюються до значення наслідку вияву певного стану або дії ... і тоді префіксна форма становить уже сумнівну видову пару до безпрефіксної» [4,

с. 107]. Префікс *пере-* дуже рідко виступає для «творення безпосередньої дієслівної видової пари» [4, с. 117]. Автор визнає помилкове зарахування таких утворень до видових пар, як *переночувати*, *перезимувати*. А в утвореннях *перехворіти*, *пересердитися* дія обмежена певним відтинком часу, але не таким чітким як у *переночувати*: «по той бік» тривалості *ночі*, *зими*, *хвороби*, тощо.

Префікс *перед-* серед видотвірних не згадується [4, с. 124-125]. За допомогою префікса *під-* видові пари, зазвичай, не утворюються [4, с. 131]. «Серед видових відтінків префікс *по-* чи не найширше означає результативність закінченої дії» – *помити* [4, с. 132], а також «початку дії» – *повалили гайдамаки* [4, с. 138]. Префікс *про-* лише зрідка виступає для утворення видових пар з відтинком результативності, наприклад, *продиктувати* [4, с. 153]. Префікс *роз-* «рідко виступає для творення безпосередніх видових пар, виразно означаючи результативність дії» [4, с. 195].

Пояснюючи властивість дієслівних префіксів до «творення безпосередніх видових пар», В.С. Ільїн не визначив і не врахував значення кожного префікса у парадигматичному і синтагматичному планах. Тобто, автор неправомірно протиставив дієслова без спільної основи видової опозиції і різнопланові змісти того самого дієслова та показав, що префікси не утворюють граматичної категорії виду в україністиці. Цей висновок вимагає детальнішого дослідження.

Короткий критичний огляд монографії щодо творення префіксами видових пар дозволяє зробити висновок, що префікси не можуть бути засобами творення чітко вираженої граматичної категорії виду у системі дієслів сучасної української мови. Це зумовлено наступним:

- не всі префікси можуть утворювати видові пари;
- усі префіксальні дієслова позначають доконаний вид видової пари з безпрефіксною формою дієслова, а не з дієсловом на основі категорії виду, наприклад.: дієслово *бути* набуває видового значення (однократності) лише у видовому протиставленні (на основі кратності) *бути* – *бувати* (багатократності);
- для утворення видової пари з одним значенням доконаного виду («результативності дії») залучається лише кілька префіксів, що свідчить про розбіжність між одним змістом завершеності дії та різними його виразами – власним значенням кожного з префіксів, що позначають завершеність і результативність: *в-бігти*, *ви-бігти*, *за-бігти*, *при-бігти* тощо;
- не підтверджено причетність дієслівних префіксів до творення видових пар дієслів, тому що не показано спільної основи опозиції, протиставлено різнопланові змісти дієслів.

Як стверджує Н.С. Авілова, категорія виду притаманна дієслову в будь-якій його формі. Проте, нема ні дієслова, ні його форми, котра б не мала значення виду. Тому, категорія виду не є словозмінною категорією, а члени видової пари – це абсолютно різні дієслівні лексеми. Таким чином, перебільшується вплив способів дії на вид дієслова як граматичну категорію. Лише лексичне значення дієслова впливає на утворення їх видової опозиції. Автор робить висновок, що відсутність парної видової відповідності деяких дієслів залежить від їх лексичного значення [1].

Вид дієслова – це граматична категорія, яка охоплює всю дієслівну лексику в тому розумінні, що нема дієслова без виду. Граматична семантика виду притаманна всім дієсловом української і російської мов. Однак, граматичну опозицію або видову пару утворюють не всі дієслова. Можливість вступати у видову пару залежить від семантики дієслова. Відповідно і видова пара дієслів залежить від тої самої семантики дієслова, тобто, є відмінна.

Проте, в сучасній аспектології точка зору на видову пару як на одну лексему вже не знаходить численних прихильників. Тому, в сучасному мовознавстві закріпилася

думка про те, що вид формується методом імперфективації. Відповідно до цієї теорії формою одного дієслова є видова пара, сформована даним методом.

Значення дієслівних префіксів і смислів префіксальних дієслів у російській мові та мовні засоби їх вираження в англійській були досліджені Л.І. Квітковською [6]. Для дослідження було обрано п'ять російських префіксів, а саме *за-*, *пере-*, *про-*, *вы-* та *до-* за ознакою їх частоти вживання і прозорої семантики. Автор розглядає семантичний зміст префікса у двох планах: парадигматичному і синтагматичному. У першому випадку значення префікса розглядається як «семантична диференційна ознака» конкретного префікса, як певний узагальнений тип співвідношень між двома об'єктами, тобто, як інваріантне значення префікса у лексико-семантичній системі мови. У синтагматичному плані префікс позначає тотожний тип співвідношень, але між змінними факторами – суб'єктом дії і «точкою орієнтації» у просторі або часі, які разом визначають однозначний смисл префіксального дієслова. Типові змінні фактори (точніше «точки орієнтації» суб'єкта дії) визначають і типові смисли префіксальних дієслів.

Л.І. Квітковська обґрунтувала непричетність дієслівних префіксів до творення видових пар. Автор зауважує, що дослідники видових пар обґрунтовують лише відмінності між значеннями членів видової опозиції дієслів доконаного і недоконаного видів без зазначення спільної основи – категоріального значення виду як основи видової опозиції. Участь дієслівних префіксів у творенні видових пар автор вважає нерелевантною:

- 1) видові протиставлення можливі і без префіксів (*дать – давать*);
- 2) з одним префіксом можуть утворюватися як дієслова доконаного, так і недоконаного виду (*переписать – переписывать*);
- 3) існує конкретне значення доконаного виду (одне), а значень префіксів – більше, що доводить нерелевантність префіксів щодо творення видової пари;
- 4) протиставлення значень доконаного і недоконаного видів відбувається без зазначення спільної основи категоріального значення виду – кратності дії у часі.

Крім того, у праці А.І. Гурської, С. О. Гурського «Сопоставление категориальных значений вида в русском и английском языках» [2, с. 48-52] звернено увагу на те, що видові пари можуть утворюватися з одним і тим самим префіксом. Ілюстрацією можуть бути приклади з російської мови: *раскрасить* (один раз) – *раскрашивать* (много раз, часто) і без префіксів відповідно: *бросить* (один раз) – *бросать* (много раз, часто) [2, с. 48-52]. А.І. Гурська та С.О. Гурський зробили висновок, що єдиним носієм і матеріальним виразником маркованого члена видової опозиції – багатократності окремих актів тої самої дії є суфікс (-*ива-*) український (-*ува-*, -*юва-*) відповідно і його варіанти — *розмалювати/розмальовувати, кинути/кидати*. Лише на основі категоріального значення видової опозиції – кратності дискретних актів тої самої якості дії, можлива ознака членування процесу на дискретні акти, свого роду «кванти» дії [2, с. 50]. Ці ж автори показали, що у синтагматичному плані маркований член видової пари опозиції (багатократність квантів дії) виявляється неоднозначним: при актуалізації свого значення він, звичайно, позначає багатократність актів дії (*он раскрашивает иногда, временами*) та при його нейтралізації безперервною послідовністю квантів (актів) дії, що утворює смисл недискретного процесу, безперервного розгортання процесу дії в часі (недоконаність, незавершеність) (*он раскрашивает в данный момент*) [2].

У таких випадках дієслово з суфіксом і його нейтралізованим значенням багатократності не може протиставлятися у видовій парі опозиції на спільній основі кратності. У синтагматичному плані члена видової опозиції саме цей окремий випадок вживання в умовах нейтралізації багатократності актів дії розглядається,

звичайно, як окремий член видової опозиції (незавершеність, недоконаність). Така опозиція є протиставленням різнопланових утворень – парадигматичного і синтагматичного, які не мають ніякого відношення до видової опозиції [2, с. 57].

Видову кореляцію можуть складати дві співвідносні форми дієслова, які при повній лексичній відповідності відрізняються тим, що перша виражає тривалість і незавершеність, а друга – результативність, завершеність дії. Терміни «доконаний» і «недоконаний» види вживаються століттями, були актуальні у минулому. Однак, з розвитком мови необхідно переглядати і змінювати граматичні структури.

Необхідно розмежовувати семантичні компоненти планів мови і мовлення та протиставляти компоненти парадигматичного плану мови лише парадигматичним компонентам плану мови, тобто без протиставлення неможлива жодна граматична категорія. А протиставлятися повинні лише тотожні поняття відповідно до своїх диференційних ознак. Також, необхідно кожен з дієслівних префіксів співвідносити не лише з вихідним дієсловом, але і з іншими дієсловами з тим самим префіксом. Отже, протиставлення, тобто, утворення видової пари можливе і без префіксів. Це свідчить про те, що префікси у слов'янських мовах не можуть виражати семантичних диференційних ознак видової опозиції.

Тому, в мовознавстві сучасної української мови спостерігається тенденція до пошуку оптимальних варіантів нюансування видових опозицій. Є можливість для дослідників виявляти доміанти, периферію та вірогідність розвитку. Особливо це яскраво проявляється при розгляді прагматико-функціональних, а не суто парадигматичних (системних) особливостей дієслів, префіксів та дієслівних префіксів сучасної мови.

На основі проведеного дослідження слід відзначити, що кожен дієслівний префікс має власне інваріантне значення, що підтверджує недоцільність їх використання для творення доконаного або недоконаного видів дієслова, оскільки категорія виду можлива і без них.

1. Авилова Н.С. Вид глагола и семантика глагольного слова. – М.: Изд-во «Наука», 1976. – 328 с.
2. Гурская А. И., Гурский С. Е. Сопоставление категориальных значений вида в русском и английском языках. // Обучение профессиональному общению на русском языке иностранных студентов медицинского вуза.– Львов, 1985. – С. 48-52.
3. Енциклопедія “Українська мова” / Ред. кол.: Русанівський В.М., Тарасенко О.О. та ін. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.
4. Ільїн В. С. Префікси в сучасній українській мові. – К.: Вид-во АН УРСР 1953. – 164 с.
5. Ильиш Б. А. История английского языка // The History of the English Language. – Л.: Просвещение, 1973. – 351 с.
6. Квитковская Л. И. Лексико-грамматические средства выражения значений некоторых русских глагольных приставок в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1980. – 24 с.
7. Manning C. A. English Tenses and Slavic Aspects. Winnipeg: Ukrainian Free Academy of Sciences, 1959. – 39 p.

РОЛЬ ПРЕФИКСОВ В СОЗДАНИИ ВИДОВЫХ ПАР**Оксана Ванивская***Львовский национальный медицинский университет имени Даниила Галицкого*

В статье рассматриваются видовые противопоставления префиксальных и непрефиксальных глаголов. Глагольные префиксы не имеют однозначного объяснения относительно их роли, функции и значения в украинском языке. Префиксы в сочетании с глаголом создают новую лексическую единицу по значению и функционированию. Видовое противопоставление глаголов возможно и без префиксальных образований, поэтому с помощью аналогичного префикса могут образовываться глаголы совершенного и несовершенного видов. Предложенное обозначение видовых пар может представлять интерес для контрастивной аспектологии.

Ключевые слова: префикс, глагольный префикс, соотношение, видовая корреляция.

THE ROLE OF PREFIXES IN THE FORMATION OF ASPECTUAL PAIRS**Oksana Vanivska***Danylo Halytskyi National Medical University in Lviv*

The verbal prefixes are to be treated syntagmatically and paradigmatically. Various senses of prefixed verbs are regarded as a result of the prefix influencing the verb meaning or, on the contrary, the influence of verbs causing a change in the prefix meaning or its shade, which are deduced from the previous broad context irrespective of the prefix meaning proper and the two objects correlated by the prefix. These types of correlation appear relevant for attaining Ukrainian-English equivalence in the rendition of prefixed verbs. The suggested calculus of pairs may be applicable in contrastive aspectology.

Key words: prefix, verbal prefixes, kinds of action, correlation.

Стаття надійшла до редколегії
25.10.2008 р.

Статтю прийнято до друку
12.03.2009 р.